

חנוכה והציונות

מטרות:

-היכרות עם הדרך בה נחגג חג החנוכה בישראל

- למידה על הקשר שבין הציונות לחג החנוכה

פתיחה:

היום אנחנו מדברים על חג החנוכה. איזה שירים אתם מכירים של חנוכה?

העם היהודי ברחבי העולם חוגג החודש את חג החנוכה אך חשוב להבין שהסביבה והתרבות משפיעים על מנהגי החג. למשל, העובדה שבארה"ב חג החנוכה יוצא בדרך כלל יחד עם קריסמס משפיעה על הדרך בה היהודים חוגגים את החג. השנה, העובדה שחג החנוכה הוא יחד עם thanksgiving גם משפיעה על הצורה בה החג נחגג.

כך, גם בישראל המנהגים הם מעט שונים ומושפעים מהסביבה ומהתרבות ועל זה אנחנו נדבר היום.

רקע:

בישראל- הציונות, תחיית העם היהודי בארץ ישראל במאות ה-19 וה-20, בניית החברה הישראלית והקמת המדינה תוך מלחמות קשות – כל אלה הזכירו ומזכירים לרבים את מאורעות השחרור והניצחון של תקופת החשמונאים. על כן אומץ חג החנוכה על ידי הציונות כחג של גבורה ושחרור לאומי.

בהיסטוריה היהודית בולטת תקופת החשמונאים כתקופה של עצמאות מדינית בארץ ישראל, שלא הייתה כמותה מתקופת הבית הראשון ועד הקמת מדינת ישראל.

התנועה הציונית, שראשיתה בשנות ה-80 של המאה ה-19, חיפשה סמלים ותכנים מן ההיסטוריה היהודית שישמשו דגם לתחייה הציונית הלאומית בארץ ישראל. היא מצאה את התכנים האלה, בין השאר, בחג החנוכה של ימי החשמונאים – בסיפור המרד, הניצחון וחידוש הריבונות היהודית בארץ ישראל בשנת 164 לפני הספירה. מדינת חשמונאים שימשה לציונות מקור השראה לערכים של לאומיות מודרנית, של חירות וריבונות מדינית.

ספר חשמונאים א' המתאר את עלילות הגבורה של מרד החשמונאים, הוא אחד מהספרים החיצוניים שלא התקבל ביהדות כחלק מהתנ"ך ולכן אבד מקורו בעברית. המקור ממנו נלמדו הדברים הוא יוני בלבד ובו יהודה המכבי נשכח לגמרי ואינו מופיע בכל טקסט יהודי אחר. מי שהוציא את יהודה המכבי מתהום הנשיה היו אגודות "חובבי ציון" ששינו את אופיו של חג החנוכה מחג הלביבות ונס פך השמן לחג הגבורה וההזדהות עם גיבוריו. בפועל הפך חנוכה לחג החשוב ביותר של אגודות "חיבת ציון" והאגודות הציוניות שבאו אחריהן. העיתונות היהודית מאותה תקופה מלאה דיווחים על נשפים וחגיגות שהתקיימו בחנוכה, ברוח חג הגבורה והאידיאלים הציוניים.

חג החנוכה במקורות הציוניים

אחד המקורות הציוניים החשובים ביותר הוא של חוזה המדינה, תיאודור הרצל שמסיים את ספרו "מדינת היהודים" במילים הבאות: "אשר על כן אני חושב כי יקום דור חדש ונפלא מקרב בני עמנו. דור המכבים יקום ושב לתחייה."

בשנים שלאחר מכן כתב ביאליק, מי שהיה מגדולי המשוררים העבריים בעת החדשה ונחשב למשורר הלאומי, שני שירים חשובים לענייננו. הראשון הוא "למתנדבים בעם" העוסק בהתעוררות הרעיונית והמעשית שדרושה למאבקה של התנועה הציונית על כינון ההתיישבות היהודית בארץ ישראל. בשיר קרא ל"בני המכבים" לחוש לעזרת העם. השיר השני הוא "בעיר ההריגה", הו מתאר ביאליק את מאורעות פוגרום קישינב ומבקר את מעשיה שם היהודים שהתנהגו כפחדנים בניגוד למעשי הגבורה של "בני בניהם של המכבים".

כך, ניתן לראות כי ההתייחסות אל המכבים וסיפור חג החנוכה היא כאל גיבורי העם, דמויות מהעבר שיש לקחת מהן דוגמה והמשמשות מופת לעם היהודי בתפוצות.

היכוח על סיפור הנס

אז מי הגיבור בסיפור החנוכה? לשאלה זו אפשר למצוא שתי תשובות שונות: התשובה על-פי חז"ל – אינה רואה במכבים את הגיבורים, להיפך: לפי תפיסתם, היו החשמונאים מעטים וחלשים – ולא גיבורים וחזקים. נס החנוכה – שהוא מרכזי בתפיסת חז"ל – בא להדגיש, שדווקא החשמונאים, שהיו מעטים וחלשים – ניצחו את היוונים הגיבורים. ועל כך מעידה התפילה המיוחדת לחנוכה – "ועל הנסים" – שבה נאמר: "מסרת גיבורים ביד חלשים, ורבים – ביד מעטים". ...על-פי חז"ל, הגיבור האמיתי – אך הנסתר מן העין – הוא האל, שעשה נסים ללוחמים החשמונאים שהיו נחותים מבחינה צבאית – אך חזקים מבחינה רוחנית. וגם ניצחונם, שהושג הודות לאל, היה בראש ובראשונה ניצחון דתי ורוחני: טיהור המקדש, חנוכת המזבח והדלקת המנורה.

התנועה הציונית הציעה תשובה שונה לגמרי, השוללת את מרכיב הנס בחנוכה ואת תפקידו של האל בניצחון החשמונאים. תפיסה זו באה לידי ביטוי בשירי חנוכה רבים שנכתבו בארץ ישראל במאה ה-20, בתקופת העליות הציוניות וההתיישבות בארץ:

המקור הראשון הממחיש את הרצון להתעלם מס פח השמן האלוהי ולהדגיש את סיפור הגבורה של אהרון זאב (נספח- ניתן לחלק). בשירו "אנו נושאים לפידים,, מסרב לקבל את ה"נס" כמושג בר-תוקף במסגרת המהפכה הלאומית-ציונית של העם היהודי. לטעמו, הציפייה לנס מונעת מעשים ריאליים במסגרת "טבעו של עולם".

מקור נוסף המצביע על הרצון להלל את גבורתם של המכבים ולא את נס פח השמן האלוהי הוא השיר "מי ימלל" (נספח- ניתן לחלק).

"מי ימלל גבורות ישראל?" במקום "מי ימלל גבורות ה'?" ככתוב בספר תהלים (פרק ק"ו, ב'), וממשיך: "שמע! / בימים ההם בזמן הזה / מכבי מושיע ופודה". וגם זאת, בניגוד לברכה המסורתית, המייחסת את הישועה והניצחון לניסים שעשה ה' לחשמונאים "בימים ההם בזמן הזה". והמסקנה הציונית של השיר: "ובימינו כל עם ישראל / יתאחד יקום וייגאל".

*חשוב להדגיש שאלה הם שירים ששרים אותם בכל בית בישראל גם היום.

נקודת מבט שונה ואולי זו שמציעה פשרה לשתי הדעות המנוגדות היא זו של הרב צבי הירש קלישר (1795 – 1874) מ"מבשרי הציונות".

הרב קלישר נולד בפולין, ובמושגי ימינו ניתן לכנותו "חרדי". עמדתו ה"ציונית" הייתה מרד עצום בנגד השקפות חבריו הרבניים. הדעה אותה הוא מבטא בקטע יוצאת נגד הלך הרוח המסורתי האומר שעל היהודים לחכות לנס ולא לפעול ביוזמתם למן שיבתם אל ארצם.

"גאולת ישראל אשר אנו חוכים (מחכים) לה: אל יחשוב כי פתאום ירד השם, יתברך שמו, משמים (אל ה)ארץ לאמר לעמו: צאו! או ישלח משיחו כרגע (=פתאום) מן שמים... ויקבצם ירושלימה ויעשה לה חומת אש, ומקדש אל ממרומים ירד ---

לא בחפזון (תוך) יום אחד, כי אם מעט מעט תבוא גאולת ישראל, לאט לאט תצמיח קרן ישועה ---

ונשכילה (=ונדע) גם זה מדרך השכל, מדוע תחל הישועה מטבע אנוש, ולא שלח ה' יתברך מיד משיחו.. על ידי נס נגלה (=גלוי) ---"

צבי הירש קלישר "דרישת ציון"

גם הרב קלישר, כזאב, אינו מקבל את "הציפייה לנס" כפשוטה ביחס לתחיית העם בארצו. אולם, שלא כמו זאב, הוא אינו מבטל לחלוטין את מקום הנס בתחייה זו אלא מתנה אותו במאמצים ריאליים, "מטבע אנוש" של יהודים בזמן הזה. ניתן להדגיש שעל פי השקפה זו, האמונה בנס 'לנס לבוא' מחזקת את ידי העושים במלאכה הריאלית, בניגוד גמור להשקפות 'חרדיות' (בנות זמנו וזמננו) הפוסלות כל מעשה ריאלי בהווה מחמת אותה אמונה בנס.

קלישר מסכים כי כוחו ומאמציו של האדם הכרחיים כדי להגיע להישגים ומאמין שעל המאמץ האנושי תמיד נוספת הציפייה לסיוע אלוהי, ומבחינתו – השניים משלימים ואינם סותרים זה את זה.

סיכום

כפי שראינו, מעבר למימד הדתי יש לחג החנוכה משמעות נוספת בהקשר הישראלי- ציוני. ההקבלה בין סיפור גבורתם של המכברים לסיפור הלחימה וההקמה של מדינת ישראל היא בולטת מאוד בחברה הישראלית. המנורה והשמן, שהם לב-ליבו של החג, אומצו כסמל הלאומי של מדינת ישראל. ניתן לראות ביטויים לכך בסמלי המדינה- המנורה וענפי הזית, בשירי החג וכן בעובדה שחנוכה הוא החג הנחגג ביותר בישראל.

חג החנוכה הוא החג היחיד שהאוכלוסייה היהודית בישראל - דתיים, חילוניים ומסורתיים - חוגגת כהלכתו. רובם ככולם מקיימים את המצווה העיקרית של החג - הדלקת הנר. קל היה לחילונים הציוניים לאמץ את חנוכה בהתלהבות, בין השאר משום שזהו חג כמעט נטול מצוות ואיסורים, חג של כיף. ואכן, חנוכה הוא החג האהוב ביותר בלוח-השנה של הציבור החילוני. אחת הדרכים לבדוק זאת היא באמצעות מספר השירים שהוקדשו לו. מתברר, כי לחג החנוכה נכתבו שירים רבים יותר מאשר לכל חג אחר, והם אף מוכרים ומושרים במילותיהם ובלחניהם עד עצם היום הזה .

WE ARE CARRYING TORCHES

We carry torches
on gloomy nights,
The paths glow beneath our feet,
And he who has a heart
thirsting for the light
will raise his eyes and heart to us -
To the light - and come.

No miracle happened to us
we found no vial of oil.
We walked to the valley
we ascended the mountain,
We discovered the hidden
springs of light.

No miracle happened to us
we found no vial of oil
We hewed stone until we bled -
and there was light.

WHO CAN RETELL?

Who can tell of the heroic deeds
of Israel?

Who can count them?

Yes in every generation a hero
arises

To save the people.

Listen!

In those days at this time
The Maccabee saved and
redeemed

But in our days the whole
people Israel

Will unite, arise, and save.

"עוד על חנוכה

"אבל בראשונה נחוץ לפשט כל העקמומיות שבלב, לז
האחרון שבמעונות הצרים והאפלים, שאחינו יושבים בהם; והם יתעוררו משממה וקפאון, כי בחיי כל
עמנו יבא אז תכן חדש. ובשום כל אחד אל לבו לדעת את מצבו, והתשוקה תתקפה בכל עז. ומה
גדלו הכבוד והתהלה הצפונים לחלוצים, העוברים ראשונה למלחמה בעד הרעיון הזה!

אשר על כן אני חושב, כי יקום דור חדש ונפלא בקרב בני עמנו, **דור המכבים יקום ושב לתחיה.**

עוד הפעם אני קורא בדברי הקדמתי: היהודים החפצים יבאו אל המנוחה ואל הנחלה!

באה העת, כי נחיה לבטח על אדמת אחוזתנו ונמות לבטח עליה.

בחרותנו יקרא דרור לכל העולם, בעשרנו יתעשרו, ובגדולתנו יגדלו גם המה.

ומעשה ידינו, אשר נפעל שם לאשרנו והצלחתנו, יהיו לאות ולמופת לתהלה ולברכה בקרב כל הארץ.

בנימין זאב הרצל, פסקת הסיום של "מדינת היהודים"

יהודה המקבי רודף את צבאו של טימוטיאוס בעבר הירדן המזרחי (קרב שהתנהל בשנת 162 לפנה"ס). ציור - בתמונה מימין של גוסטב דורה
(1910-1911) בתמונה משמאל - אנשי השומר במקווה ישראל, תרפ"א

אנו חוגגים בימי חנוכה אלה זכר מעשה מלחמה, את המרד באנטיוכוס ואת נצחונותיו של " יהודה המכבי אצל עמאוס ובית צור. אבל מצוות החג המסורתיות לא להם הוקדשו, אלא לחנוכה הבית שבאה בעקבותיהם. היא מזכירה אמנם את מעשה הגבורה, אבל הם לה רק הגורמים למפעל הקדוש, אשר אותו מציינים נרות החג. לא נצחון הנשק היהודי על הנשק הסיליקי הוא עיקר לה, אלא טיהור המקדש המחולל, טיהור שנתאפשר על ידי הניצחון. וכך הכשירה המסורת את התהליך, בו קיבל במשך אלפי שנות גלות הגרעין הלאומי יותר ויותר מעטה דתי

ומשהחל ברבע האחרון של המאה שעברה [המאה ה-19], אותו חלק שביהדות, אשר הדם נשאר להיות לו לכח חיוני ויוצר, להתבונן ולעמוד על לאומיותו, הייתה זאת אחת ממחשבותיו לעורר בחג בעל האופי הלאומי הזה, מחדש ביטוי לזיכרון לאומי ותקווה לאומית. אותה התנועה, שחרטה על דגלה את שם הר הבית, את שם ציון, ועשתה בכך לסיסמת מלחמת האומה ועבודתה, יצרה מחג החנוכה את חג המכבים. בחג זה מתקשר זכר תקופה הירואית עלומה עם אמונה בעתיד לבוא, תמונות ההיסטוריה מתאחות עם תמונות חלום, ומילות שבאו לשבח גבורות עבר קוראות לגבורה חדשה. בעיקר קשור בחגיגה זו זיכרון האנשים שנאבקו והוציאו את ציון וירושלים מידי האויב הפנימי והחיצוני, קשר בל ינתק בהבעת רצוננו, לגבור על כל מכשולי חוץ ופנים ולרכוש לנו מחדש את הארץ, בה טמונים שרשי כוחנו

עיצוב דמות חדשה זו לחג לא היה מקרה, אלא פרי ביטוי לתהליך החדש באומתנו

מה לנו חנוכה/מרטין בובר